בעקבי „בעלת הארמון"

מאת פולה אפנשלק

אתמול ביקרה אצלי „בעלת הארמון". הפעם היה שמה בתיה ועד לא מכבר התגוררה בבית מכרים בפאריס.

על זרועה נראה מיספר דהה של מחנה ריכוז והיא התאמצה עד כמה שאפשר לא להניע את היד הזו, הנושאת את אות־הקלון. פניה היו חיוורים, כפניהם של יושבי־כרך בדרך־כלל, והתנהגותה היתה מצויינת בכיבוד־ראש רב מאד.

מובן מאליו, כי לא חשוב כלל, שהיא לא ישבה סגורה במרתפי הארמון, אשר בהם הסתירה הרוזן בימי המלחמה ולאחריה.

החשוב הוא, שגם היא שכלה את הוריה ואחיה בהיותה בת ארבע־עשרה, חשוב שאף שנות התבגרותה כאשה וכאדם עברו בסימן אימה־המוות, בסימן שנאת רודפיה נפש, בסימן של דכאון, פחד נצחי וסכנה איבוד עצמה לדעת. חשוב הוא, שגם היא נצטווחה לבחור בין חיים ומוות והיו רגעים שהמוות קסם לה לאין ערוך יותר מן החיים. חשוב, שאף היא איבדה את אמונתה בעולם ובני גיל התבגרותה, כמו התעוררות האביב אצל אנה פראנק — חל באווירה כל כך אינורמאלית, כל כך רבת־סיוטים, כל כך רחוקה מן התנאים שלנערה בגילה יש להם מלוא הזכות.

שני „נערי פינאלי" ישבו בהצגת הבכורה של המחזה „בעלת הארמון" בשל היו שגרירי המדינה הגדולה הזאת, שאינה יודעת גבולות ואשר דומה שחדלה להתקיים, ואשר אף־על־פי־כן קיימת היא בסתר ברבבות לבבות של הילדים האלה, ששנות ילדותם עברו עליהם שם... בתחום פעולהם של הנאצים.

אין מוסיפים לדבר על כך בקול רם, משום שזה חדל כביכול להיות בעיה אקטואלית: היה, ונגמר. עתה, במסגרת עליית־הנוער או מוסד אחר, כגון „אוניצף" או במסגרת מפעל השילומים האישיים, המתנהל והמבוצע בידי קרובים ומכרים, העבר כאילו נמחק. „בעלות הארמונות" חזרו לאור החיים התקין, הן יושבות לצדנו בתיאטרון, עובדות בחברתנו במשרדים, בכפר, בבתי־האולפן הגבוהים... אך כל זה אינו אלא למראית־עין. אין זו אלא אשליה שאפשר להסל את העבר. ולפיכך רק בא המחזה של לאה גולדברג, אשר חידש את העבר הזה, ומייד נסתבר כי אקטואלי הוא כאין כמוהו.

אפשר לומר — היא היא הפרובלימאטיקה של ימינו, אף־על־פי שהיא שייכת כבר להיסטוריה, שהרי לגבי הדור שלנו אין „אתמול" זה עדיין בגדר של היסטוריה. „אתמול" זה חי וקיים — אם־כי אין מדברים בו בקול רם. יש כמובן גישות שונות לעניינים מכאיבים, קשים, לאבל. יש כאלה, המשתדלים לשכוח. יש המפחדים לשוב לעולם הזכרונות. יש העוקפים כל דבר בלתי־נעים, המזעזע את המצפון, יש באלה שמצפונם נוקפם. יש כאלה, שאינם רוצים לקרוא ספרים ותעודות, המעלים בזכרון את אימי־המלחמה — יש אפילו מדינות ועמים כאלה, לא רק אנשים בודדים, המבקשים לשכוח. ועל כן התגובה על המחזה של לאה גולדברג שונה מאד — בהתאם לתגובתו האישית של כל איש ואיש על כל מכלול הבעיות הנה.

מישהו אמר בקולוארים: יותר מדי על עליית־הנוער.

אבל הרי אין זו רק בעיה יהודית בלבד, אם כי היא ברובה יהודית. אפשר שזוהי גם בעיית הילדים הקוריאניים, אשר שכלו את כל משפחותיהם והיו עדים למעשי זוועה מלחמתיים שונים. איתו פחד מתמיד של היצור הצעיר, אותו חוסר־יישע וחוסר רצון עצמי ואותו רצון מנצח לשוב אל החיים מתוך אימי המלחמה, הדבר הגרוע אולי ביותר בעולם: ילדים ומלחמה.

„בעלת הארמון" יש לו האספקט היהודי שלו, אבל קודם כל יש לו אספקט אנושי כללי, הומאניטארי והוא יובן בכל מקום, לא רק בקרב יהודים ולא רק בישראל.

אין אצלנו הרבה יצירות מקוריות, שהיקף „הפניה" שלהם יהיה כל כך כלל־אנושי ואנטי־מלחמתי. גיבור המחזה אינו רק „בעלת הארמון". חשיבות לא פחותה ממנו נודעת לזאפוטוצקי. למראית־עין אפשר היה לחשוב, שהמדובר כאן הוא בבן למעמד האצילים, אשר המישטר החדש והעולם החדש שללו ממנו את זכותו לאורח חייו הקודם — שלגבי דידו פירוש הדבר — כמעט שלילת זכות־הקיום בכלל. אולם הדבר בעל החשיבות המכרעת בזאפוטוצקי הוא, שאין הוא רק אציל צ׳כי, אין הוא אציל בדרך כלל, נציג של כת מסויימת, שהמהפיכה הקומוניסטית טיאטאה אותה מעל פני האדמה. לא, האהדה שהוא מעורר, לשרות היותו כאילו נציגו של עולם זר ועויין, בייחוד עויין לנו, ליהודים — נובעת דווקא מכאן, שאין הוא רק אציל בלבד, כי־אם אחד מבין רבבות בני־האדם הנמנים עם הדור הישן ואינם יכולים להשלים עם המציאות החדשה, הוא יכול היה להיות לא בעל־ארמון, כי אם פשוט סוחר זקן, בעל־בית־חומה זקן, השכן שלנו, אפילו רופא או עורך־דין זקן, אשר בדומה לאנשים זקנים רבים הוא מעריץ את העבר, רואה בו רק צדדים טובים, מעלה על נס את הישגיו התרבותיים, אינו יכול ואינו רוצה להשלים עם הזמנים החדשים. בצורה פחות דראסטית אנו פוגשים את האנשים האלה, החיים עדיין עם העבר, כשהם מבקשים מיפלט מן ההווה, מתאמצים להמשיך בסדר הישן, כשהם חדורי איבה כלפי כל ריפורמה, רוחשים יחס של בוז לכיבושי התקופה החדשה. אנו פוגשים את האנשים האלה, הממשיכים באידיאולוגיה של הדורות הקודמים בכל מקום, בכל אומה ולשון, בכל יום ויום.

במחזה של לאה גולדברג מן הראוי להדגיש את אשר קרוי בפי אנשים ידועים בשם: אירופיות. הייתי אומרת האספקט האנושי, האנושי הכללי, לא רק הלאומי. גם את הרוזן ואפוטוצקי יבינו בכל מקום וירגישוהו בכל מקום, כשם שיבינו את קרבנו הצעיר. ומעשה־אמנות רב עשתה המחברת דווקא בכך, (דבר שאינו מצליח אצלנו כמעט לעולם), שהעלתה בקנה אחד ומיזגה את היסוד היהודי, הישראלי, הייתי אומרת אפילו הציוני, עם היסוד העולמי, ההומאניטארי, הכללי. ואגב, דבר זה נותן ביטוי מלא ומודע לאידיאולוגיה הכוללת של לאה גולדברג, הי אידיאולוגיה המתעלה לגובה רב כל כך מעל לפארטיקולאריזם הצר שלנו, מעל לשוביניזם, לאיגואיזם הלאומי שלנו.

לא קל היה לקשר בין נוף כל כך רחוק באירופה הצפונית, כל כך זר בארמון ישן בצ׳כוסלובאקיה, מקום מושבה של שושלת אריסטוקראטית מזה דורות — עם הנוף הרחוק, הדרומי, הקטן של ארצנו, בשביל שבמחי־יד אחד יתמלאו ישראל, משימתה ואנשיה רוח חיים באותו טרקלין גדול של הארמון הקר, ולא זו בלבד אלא שאף ירגישו עצמם שם כמו בביתם. קשר זה קם אך ורק הודות לדמויותיהם האנושיות כל כך, החיוניות כל כך של שני ישראלים, תפקיד זה, שלכאורה אינו ניתן לביצוע: ספרן מירושלים ועובדת סוציאלית מעליית־הנוער — מה מעשיהם בלילה בארמון צ׳כי? וכי כל הסיפור הזה אינו „מתוח" יתר על המידה, בלתי מתקבל על הדעת, דחוס באורח מלאכותי למסגרת ההצגה? הן הבמאי והן השחקנים, ובראש וראשונה המחברת הוכיחו שאין הדבר כן. לא! בימינו, ימי המסעות ההמוניים, התיפושים ההמוניים, המשלחות ההמוניות, אין שליח ישראלי מרגיש את עצמו זר לא בארמון צ׳כי, לא לרגלי הרי הקילימאנג׳ארה. הקהל מקבל את הדבר כטבעי. ואכן זהו באמת טבעי, שספרן ישראלי, טיפוס של איש־הרוח היודע להתייחס בסובלנות לכל חולשות אנוש, ועובדה סוציאלית, מסוג אותן העובדות הסוציאליות שלנו, שבתיפושיה אחרי ילד יהודי לא תהסס אפילו להגיע אל הגיהנום, יימצאו באיזה לילי־סערה בארמון־מוזיאון סגור ומסוגר. מסע זה וסביבה זו לא שינתה אותם כהוא זה: הוא, בדיוק כפי שאנו פוגשים אותו באוטובוס ירושלמי, מרכיב משקפיים וספר תחת בית־שחיו, מוכן להבין הכול ולסלוח הכול, והיא — מן הלשכה במעברה, בקולה הברור והמביע בטחון עצמי, בדבריה המובנים והמעידים על אמונה במה שהיא אומרת — הודפת את מכת הסכין המכוונת לגופה.

אין בה משום אפקטאציה או הפרזה. ואם יאמר מישהו שיש בכך הרבה מן ה„מליציות", כדרך שטען באוזני אחד הצופים בהצגה, בשעת ויכוח לוהט למחרת היום בחנות־המכולת. — אגיד לו: פשוט לא ראיתם את האנשים האלה בעבודתם. שהרי הנה הנם, אמיתיים, חיים ולא אמרו כאן אפילו מלה אחת מיותרת. מישהו אחר טען כלפי המחזה של לאה גולדברג שהוא מגמתי — פעם סוציאליסטי, פעם ציוני. אולם אין לראות במגמתיות משום חסרון חלילה, אם היא מתמזגת עם האמת האמנותית, אם היא לא באה על ביטויה בצורה גלויה, בדברנות פובליציסטית, כי אם משמשת ביטוי להשקפותיהם של בני־אדם חיים. ארבע דמויות המחזה „בעלת הארמון" הן ריאליות בהחלט וזהו הישג אמנותי גדול של הסופרת ושל מעצבי הדמויות האלה. הקונפליקט בין שני העולמות — עולם העבר ועולם ההווה — נהפך ברגע מסויים לקונפליקט בין אירופה הישנה לבין ישראל הצעירה — וניגוד זה, שהוא לטובת ישראל, מוסיף למחזה ריח ציוני, ניחוח של ציוניות מהפכנית, ריח עדין מאוד ומשכנע מאוד.

יתרונו הגדול של המחזה הוא בצד הטכני שבו, שהוא קשה עד כדי כך, שלמרות השימוש באבזרים כל כך סנסאציוניים כברומאנים הפליליים (שעון עם קוקיה, דלת נסתרת, סערה וברקים) ורומאנטיים עד כדי באנאליות, לא חרג המחזה מגבולות המותר ולא דבק בו אפילו שמץ של וולגאריות מחמת שימוש־יתר באפקטים אלה. הם מחזיקים את הצופה במתיחות, הם יוצרים אווירה, אך בסופו של דבר אין הם אלא פרטים טכניים וצעקתה של לינה, על אף היותה דראמאטית, אינה פוגעת ברצינות הדו־שיח על נושא החיים והמוות ובעומקו.

אי־אפשר לכתוב על המחזה „בעלת הארמון" בלא לעמוד על הפיוטיות שבו. לאה גולדברג לא היתה לאה גולדברג, אילו תמונת פתיחת החלון אל הגן בלילה לאחר הגשם לא היתה מצויינת בכל המעלות של שיר לירי. ריח לילי זה של הפארק העתיק נישא על הבמה והוא מהליך ומטשטש את כל ההתפרצויות של התמונות הדראמאטיות כל כך.

על המחזה הזה, על האמנות הזאת — המחזיקה אותנו במתיחות, המדברת כל כך אל הלב והמחשבה, האמיצה כל כך בניתוח רבים מפצעינו וצלקותינו, הדרוש ויקר־הערך כל כך — ראויה לאה גולדברג לרחשי תודתנו.